

ZLINSZKY JÁNOS

Pólay Elemér és a római jog történetének rejtélyei

Mikor tíz évvel Pólay Elemér halála után körültekintettünk a tiszteletére rendezett ünnepség résztvevőin, óhatatlanul jó érzéssel kellett megállapítanunk: a magyar romanisztika él és virul. Nem természetes ez az öröndetes tény. A teljes eltörlés, majd a lassú kihalasztás egyaránt szerepelt azok elképzelésében, akik e század második felében a magyar jogtudomány hivatott irányítóinak tartották magukat. 1957-ig Marton Géza volt az a szikla, amelyen az ilyen óhajtasok megtörttek, az utána következő 30 évben a Brósz-Pólay-Benedek triumvirátus tartotta meg a fenyegetett állásokat úgy, hogy a római jogról is el lehetett mondani: *succincta tamen virescit*.

A Pólay Elemér halálát követő másfél évtizedben látványosan kalászba szökkent az addig lappangó vetés. Méltó, hogy e feletti örömkömben is emlékezzünk azokra, akik megalapozták és megtartották számunkra a lehetőségeket. A decenniárium alkalmával, és azóta is egy sor fiatal kolléga előadásából, munkásságából tűnt ki kézzelfoghatón, Pólay Elemér sokoldalú munkássága mennyire alapját képezi nem csak a római jog stúdiuma megmaradásának, de a tudományos művelése felvirágzásának is. Áll ez különösen a hozzá legközelebb álló szegedi iskolára, amelyet az ő szellemében vittek tovább tanítványai. Közülük a korelnök, Molnár Imre barátom és pályatársam tiszteletére szeretném közreadni annak idején az ő ösztönzésére összefoglalt gondolataimat.

A római jognak vannak örökzöld, mindig más-más oldalról megvilágítható és elemezhető tárgyai. A *caput*, a tulajdon, a birtok, a felelősségi rendszer, a *strictum ius* biztonságot nyújtó s az *aequum ius* méltányosságból segítő elvei közötti művészi eligazodás, a norma és a peres igény társadalmi rendet teremtő és megtartó összjátéka minden európai jogász közös kincse. Ám közös értéke ennek a stúdiumnak a történetiség is, a jog állandósága és változandósága, az azt befolyásoló tényezők és az azt korlátozó, stabilitás iránti társadalmi igény megmutatásának, meglátásának lehetősége egy klasszikus hagyaték részben lezárt fejlődési képletén. A római jogász számára minden időben kötelesség volt kincseiből annyit előhozni, amennyi az adott kor gyakorlati jogászának igénye (ha nem is mindig tudatosan), de ahhoz, hogy átláthassa a kincstár gaz-

dag készleteit, újra meg újra meg kell kísérelnie fellebbenteni kissé azokat a fátylakat, amelyek a múlt egy-egy szakaszának tiszta látását a ma élők számára megnehezítik.

Pólay Elemér munkásságában az első feladatnak messzemenőn megfelelt. Modern jogalkotásunk sokat köszönhet neki, amikor a római jog táplálta széles és mély ismeretei segítségével aktuális jogalkotási kérdésekben hallatta hangját (így annak idején a Ptk. szerkesztőbizottságában), vagy amikor a római jog tanításához elengedhetetlen tankönyvekkel, központi tárgyak feldolgozásával szolgálta a jogi oktatást és kutatást. Engem most mégis azok a pillantásai készítetnek megállásra, amelyeket a történelem takart szakaszainak fátylai mögé igyekezett vetni. Jelezte legalábbis, hogy vannak egyelőre ismeretlen részletek e fátyol mögött, amelyeknek legalábbis létét tudatosítanunk érdemes akkor is, ha részletes megismerésük források híján aligha lesz valaha is lehetséges.

A magam kutatásai számára érdekes és biztató volt az a néhány kisebb tanulmány, amelyet e körben Pólay a királyok korának jogára, az archaikus Róma viszonyaira vetett, így elsősorban a királyi törvények vitatott hagyományából felcsillanó családi, házi bíráskodásra,¹ az atyai hatalom tartalmára,² valamint a latin jog kérdésére.³ Azon idők alig olvasható jegyei ezek, amikor Róma még egy volt a latin városok közül, s ott a megvetett utolsó helyről küzdötte fel magát az élvonalba.

A tíz éves emlékünnepeken azonban ezek a vonatkozások a gazdag családjogi hagyatékkal együtt másik előadás tárgyát képezték, megelégedtem csupán jelzésszerű említésükkel.

Mindenesetre mind a római családszerkezetre és szerepre, a jogalanyiság először hihetőn családi, majd onnét levezetve paterfamilias fogalmára rávilágít már a téma felvetése is. Amellett figyelmeztet a római társadalmi normák között az erkölcsi követelmények jelentős, a joggal egyenértékű voltára. Brósz Róbert a Pólay emlékkönyvben megjelent tanulmányában fejt ki, hogy a *mos*, *mores* a jogi nyelvben a klasszikus korban a szokásjog, a *consuetudo* szinonimája.⁴ Meggyőződésem, hogy ennek az értelmezésnek gyökerei abban a felfogásban rejlenek, amely a joggal azonos kötelező erőt tulajdonított a társadalmi erkölcsnek, s annak normáit jegyezte át, mielőtt feledésbe mennének, a jog szabályai közé. Meggyőződésem, hogy ennek az összetartozásnak kötelező felismerésén múlik, vajon sikerül-e a magánautonómia világát alkotmányos alapokon rendező magánjog kódexét a rendszerváltozás jogállamában a Ptk-nak

¹ *Das regimen morum des censors und die sogenannte Hausgerichtsbarkeit.* St Volterra, III. Milano 1969. p. 263.

² *Az atyai hatalom intézményének alapvonalai a római jogban.* Miskolc 1940.

³ *Über das ius Latii,* Bull. d'Inform. de l'Ass. Intern. d'Histoire du droit et des Institutions. 1970. p. 5.

⁴ BRÓSZ RÓBERT: Die Rolle der Gewohnheit (des Gewohnheitsrechtes) im Laufe der Entfaltung und Entwicklung der *longi temporis praescriptio*, *St. Pólay* 70, Szeged, 1985. p. 151.

annak idején szánt alárendelt helyzetből az önálló, a közjoggal egyenrangú jogterület anyajogát megillető önállóságra emelni és ott megtartani.

Mindig izgatta Pólayt a római jogászok munkásságának kevéssé dokumentált, inkább csak történeti említések révén ránk maradt szakasza. A pomponiusi töredék⁵ összefoglalása s az ehhez csatlakozó irodalmi utalások sok tudományos bizalmatlansággal fogadott értékelése helyett, úgy tűnik, ő komolyan vette a híreket a korai szabályösszegezésekről, irodalmi hagyatékáról. Magam is úgy vélem, hogy a túlzott történeti kriticismussal szemben, ami hajlamos mindent tagadni, amire nincs közvetlen, korban megfelelő, lehetőleg egykorú forrás, sok igazság, sok élő emlék található egyes félmondatos utalásokban, s ezek rendbe szedve és gondos kézzel összeillesztve biztosabb alapot nyújtanak a történeti rekonstrukciónak, mint a ma divatos jogszociológiai párhuzamok többszörös áttételei.

Pólay a praetor jogfejlesztő szerepének szentelt korai munkája,⁶ és a XII táblás törvény intézményrendszerébe történt néhány egészen rövid bepillantás (a kamat, az iniuria-tényállások⁷) mellett, mind a jogrendszer tagozódása,⁸ mind a jogászai gondolkodásmód elemzése⁹ során is támaszkodott a korai köztársaság idejéről beszámoló áttételes forrásokra. Érdekelte, hogyan lett a pontifikális jogmagyarázat privilegizált módjából, a jog szinte vallási szabályok módján állandó és formakövető értelmezéséből és alkalmazásából világi, magisztratuális-értelmiségi jogtudomány.¹⁰

E korai kísérletek nyomán próbálta megfejtetni, mit is jelent az odavetett pomponiusi megjegyzés: *Publius Mucius et Brutus ... fundaverunt ius civile*.¹¹ Mit alapoztak meg a veteres? A civiljogot, ami a XII táblán alapult és azóta legislatív, valamint pontifikális továbbfejlesztést ért meg, s a nevezettek idején talán már inkább megmerevedettnek gondolhatnók? Vagy azt a sajátosan római joganyagot, amelynek érvényesítéséhez az *actiones in ius conceptae* keretében a lex Aebutia engedte lehetőséggel élve a praetori edictum formulái új lehetőséget adtak? Esetleg éppen annak a fejlődésnek a menetére mutatott rá Pomponius, amellyel a civil *ius publicum* intézményei és *fides* mértéke hatni kezdett, nyilván ugyancsak a praetori formulák lehetőségét kihasználva, a római *ius privatum* sajátos intézményeire? Mit nevezett Pomponius *ius civile*-nek?

⁵ D 1.2.2.35. Pomponius Inst. libri.

⁶ *A praetor szerepe a római magánjog fejlődésében*. Miskolc 1944.

⁷ A személyiség polgári jogi védelmének történetéhez. Iniuria tényállások a római jogban. AUSZ XXX (1983), Iniuria-Tatbestände im archaischen Zeitalter des antiken Rom, SZ 101 (1984) p. 142–189).

⁸ *Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom*. Bp 1964.

⁹ *Privatrechtliche Denkweise der römischen Juristen*. AUSZ XXVI. (1979)

¹⁰ *Das Jurisprudenzmonopol des Pontifikalkollegiums und seine Abschaffung in Rom*. Szeged 1980.

¹¹ „Publius Mucius et Brutus ... fundaverunt ius civile”. AUSZ IX (1962) 3. p. 417.

Pomponius Gaius kortársa. Ő is tankönyvíró, csak az ő könyve, a Digestában megőrzött töredékek kivételével, elveszett. Viszont őt ismerték a klasszikus kortársak is, nem csak a késő utókor. Mindenesetre feltehetjük, hogy Pomponius (és kortársai) számára élő volt a gaiusi meghatározás: *quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est vocaturque ius civile, quasi ius proprium civitatis*.¹² Az a ius civile, ami római sajátos jog, szemben a ius gentium nemzetek sora számára közös normáival. Ezt a civil, sajátos római jogot éppen akkor ragadhatták meg a maguk munkáiban a *veteres*, amikor a praetori formuláris eljárás alkalmazása révén módja nyílt keveredni az edictum anyagában a ius gentium rómaiak által is vállalt tételeivel (s keveredett is, amint az edictum perpetuum joganyagát tanulmányozva megállapíthatjuk). Olyan világossággal vetették meg alapját, ami lehetővé tette a sabinusi összefoglalást a libri tres-ben, s a klasszikus kor végi kommentárok számára is, a Digesta kompilátorai számára is elkülönítette a ius civile és a ius gentium vagy ius honorarium normáit egymástól.

Sok itt a rejtély, nyilván több is marad, mint amennyi abból felfedhető, és a felfedező csak sejteni fogja a ködben a partot, nem tudományos biztonsággal térképezni. De a jogtörténész is jogosult, ha Kunkel álláspontját osztjuk, megkísérelni a múlt mozaikdarabocskáit úgy rendezni, hogy a keletkező műből a régi kép kontúrjai előtűnhessenek...

Ugyanilyen meglepő odavetett adat szól a római jog kodifikációjának kísérletéről. A nagy jogtudósi átfogó feldolgozásokkal párhuzamban (vagy azok által indíttatva) történeti forrásaink két nagy államférfi kodifikációs szándékáról is szólnak, Pompeius és Caesar tervéről. Pólay inkább a figyelmet irányítja rá ezekre az összefüggés nélküli adatokra:¹³ a köztársaság utolsó századában érettnak látszott a helyzet összefoglaló, irányt mutató, jogbiztonságot megszilárdító munkára. Hogy ez az összefoglaló igény éppen azért vetődött volna fel, mert a lex Aebutia után a kétfajta perlési lehetőség jogbizonytalanságot okozott, vélhetjük. Az államférfiak számára a jog biztonsága mindig lényeges társadalmi tényező, annál lényegesebb, minél inkább elbizonyították politikai mozgások a jog addig szilárdnak és egységesnek érzett kereteit. Ilyen „kodifikációs” helyzet adódott azóta is a történelemben, s feltétlen ilyennek tűnik az első triumvirátus korszaka.

Önkéntelen a napóleoni párhuzam villan elő a történelemből, akinek megadatott, mielőtt nagyralátó és hajótörésre ítélt birodalomalapító terveibe fogott volna, a jog világában maradandót és előremutatót alkotni. Pompeius és Caesar, ha nem viszik törésre a dolgot, talán valami hasonlóval tették volna foghatóvá a római jog világot rendező építményét? Vagy éppen elvették volna annak lehető-

¹² Gai Inst. I. 1.

¹³ Der Kodifikationsplan des Pompeius. AA XIII 1965. p. 85–95., Der Kodifizierungsplan des Iulius Caesar, Iura 16 (1965) p. 8595., Két kodifikációs terv a köztársasági Rómából. Jogi.Tan. I. Bp 1966. p. 231–249.

ségét, hogy a prétori jogfejlődés kifussa pályáját, s mellé zárkózzék *extra ordinem* a kezdődő principatus a maga rendet formáló döntései és iránymutatásai sorával?

A klasszikus századok valamivel biztosabb forrástalaja után ismét a leplek és rejtélyek sora áll előttünk a posztklasszikus kor bonyolult viszonyai tekintetében. Ahol forrásaink vannak, azok is töredékesek, bár e kor vonatkozásában öröndetesen szaporodik forrásanyagunk. Pólay a dáciai táblák világát mélyrehatón elemezte, ezzel a magyarországi vonatkozású anyagnak tudatosításához sokkal hozzájárult.¹⁴ Ám külön érdekelte a posztklasszikus jogászai munka, jogtudomány is, ahol Hermogenianus¹⁵ és Archadius Charisius¹⁶ személyén keresztül igyekezett a megváltozott (vagy megmaradt) jogászai gondolkodás képét megrajzolni. Ő nagyra tartotta a juszteniánuszi alkotást, nem csak konzerváló, de újat teremtő vonásait is, s kereste ennek előzményeit, összekötőit ahhoz a korhoz, amelyre Justinianus és munkatársai tudatosan nyúltak vissza.

Ma már általánosan elfogadottnak mondható a klasszikus és juszteniánuszi római jog szoros kapcsolata s ebben a posztklasszikus századok jelentős szerepe Diokletianustól a közvetlen bizánci elődökig. Minthogy saját jogtörténetünk eredete szempontjából a bizánci talaj jelentősebbnek tűnik, mint azt általában tudatosítottuk, e kontinuitás révén saját állam és jogrendszerünk kezdetei az európai közös jog legnemesebb értékeihez kapcsolódnak, ha nem is sok kimutatható, de a kialakuló rend méreteihez képest nem jelentéktelen szálakkal. Pólay Elemér fiatalos érdeklődését, kíváncsiságát és képzelőerjét mindvégig megőrző módon érzett rá alapvető dogmatikus összefüggések mellett e történeti kutatások jelentőségére. Ebben is mestere, példaképe lehet a szép számmal felsorakozó fiatal kutatóknak.

A rohanó idő a mester fiatal követői közül, úgy tűnik, immár kiemeli, és szinte a „régí gárda” tagjai sorába teszi azokat a később érkezetteket, mint e sorok írója is, akinek munkássága a Pólay utáni nemzedékhez tartoznék, ha kora szerint nem is illik oda. Ugyanígy mai ünnepeltünk, akinek tanári pályája csúcán tisztelgünk, e második nemzedék tagja, bár a mai fiatalok közt idősnek is számít. Így hadd köszöntse a késői hívatással csatasorba álló tanítványt a még később glédába állni tudó, tudományban fiatalabb, noha korban előbbre tartó barát azzal a kézszorítással, amely megpecsételte az ügy érdekében, mestereink nyomában haladó közös munkásságunkat.

¹⁴ Főként *A dáciai viaszostáblák szerződései*. Bp 1972.

¹⁵ Die Hermogenianfrage und die justinianische Kodifikation. *Klio* 60/2 (1987) P. 499–506.

¹⁶ Arcadius Charisius als der nachklassische Jurist der Digesten. *Sodalitas Fs Guarino*, Napoli 1984.

JÁNOS ZLINSZKY

ELEMÉR PÓLAY UND DIE RÄTSEL DER GESCHICHTE DES
RÖMISCHEN RECHTS

(Zusammenfassung)

Der Beitrag liefert einen wertvollen Überblick über den Stand der Romanistik im heutigen Ungarn und ehrt den Jubilar insbesondere mit der Wertung des Lebenswerkes seines verheerten Lehrers, Elemér Pólay. Er (mit Ferenc Benedek und Róbert Brósz gemeinsam) hat wesentlich dazu beigetragen, dass die Wissenschaft des römischen Rechts in den politisch unfreundlichen Jahren der Nachkriegszeit nach Géza Marton am Leben gehalten, sogar in Blüte gebracht wurde.

Pólay hat stets wachsames Interesse gezeigt für die aktuellen Probleme des geltenden Rechts; er hat sogar in der Gesetzgebungskommission für das ungarische bürgerliche Gesetzbuch (Ptk) mitgearbeitet. Damit setzt er für uns alle einen hohen Masstab. Für den Verfasser des vorliegenden Beitrags sind Pólays Arbeiten über das archaische Rom von besonderem Interesse. Wegweisend sind weiterhin die Schriften über die Denkungsweise der vorklassischen und klassischen Juristen, wobei der Verfasser näher auf die Tätigkeit der *veteres* eingeht. Was für ein *ius civile* haben sie gegründet? Er betont, dass es sich hier vom prätorischen Recht, vom Formularverfahren handelt. Anschliessend würdigt er Pólays Verdienste in der Auswertung der nachklassischen Jurisprudenz und der justinianischen Kodifikation.